



## Analysis of the Communication Approach of Imam Baqir (PBUH) with the Leaders of the Ghalat Sect (Based on the Narrative Discourse Analysis Method (PDAM))

Hosein Khakpour

Associate Professor of Qur'anic and Hadith Sciences, Department of Shiite History, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran

Atefeh Khani

Graduate of Master's degree, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan Iran

Hadi Zeini Malekabad

Assistant Professor of Quran and Hadith Sciences, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan Iran

### Abstract

The era of Imam Baqir (PBUH) is one of the most ups and downs of Islam. During this time, various currents and sects were formed among Shiites and Sunnis. These sects tried to prove their legitimacy and weaken the position of the rival. The study and analysis of the encounter between the infallible imams (PBUH) - especially during the era of Sadiqin (PBUH) - has an important place. The analysis of Imam Baqir's approach to deviant sects is considered essential in the history of Islam, because the Imam's speech is related to the issue of Imamate and authority. The purpose of this research is to analyze the confrontation of Imam Baqir al-Islam with one of the most important deviant Shia sects, namely, the Ghalat sect, based on a new approach. In the following article, Imam Baqir's (PBUH) way of dealing with grains has been investigated and analyzed using the descriptive-analytical method, the Pedam discourse analysis method, and the capabilities of this discourse in the form of operational variables and

—Corresponding Author: dr.khakpour@Nayshabur.ac.ir

**How to Cite:** Khakpour, H., Khani, A., Zeini Malekabad, H. (2024). Analysis of the Communication Approach of Imam Baqir (PBUH) with the Leaders of the Ghalat Sect (Based on the Narrative Discourse Analysis Method (PDAM)). *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 5 (8). 295-324. DOI: 10.22054/jcst.2024.78337.1155

categories. In this analysis, absorption, repulsion, defensive, protection, and offensive approaches are observed more. The main and secondary signs in this discourse are the prohibition of exaggeration and guilt about the Ahl al-Bayt (PBUT), the prohibition of excesses in the province of the Ahl al-Bayt (PBUT), the denial of the knowledge of the unseen, the rejection of the words of Ghali leaders, the curse of Abul Khattab and his acquittal. To consider the Ghalians worse than the Magi is to call the Ghalians unbelievers and to expel the Ghalians from one's presence; Therefore, the results of the research show that in the approaches of the Imam, peace be upon him, the Pedam discourse analysis method can be clearly discovered

**Keywords:** Imam Baqir (PBUH), Communication, Grain, Padam.



### **1- Introduction:**

The era of Imam Baqir (PBUH) is one of the most ups and downs of Islam. During this time, various currents and sects were formed among Shiites and Sunnis. These sects tried to prove their legitimacy and weaken the position of the rival. The study and analysis of the encounter of the infallible imams (PBUH) - especially during the era of Sadiqin (PBUH) - with these sects have an important place. The analysis of Imam Baqir's approach to deviant sects is considered essential in the history of Islam, because the Imam's discourse is related to the issue of Imamate and authority.

The purpose of this research is to analyze the confrontation of Imam Baqir al-Islam with one of the most important deviant Shia sects, namely, the Ghalat sect, based on a new approach.

During the lifetime of Imam Baqir (PBUH), Ghalian activity became more prominent and they were able to infiltrate the ranks of Shiites. This is why the Imam (PBUH) is one of the nobles of Tabari, and he warns the Shiites against accepting the teachings of this tribe whose disbelief was increasing. The Imam rejected them and expelled them from his group.

Behavioral analysis of the Imam's speech, which contains the best dealings in interactions with the Gholat cult, is an important research necessity that provides thinkers with practical solutions to deal with similar currents of thought. In addition to that, paying attention to the life of the Imams (PBUH) - in a specialized form - is considered an undeniable necessity, especially in the current age when we witness the emergence and propagation of various Islamic and non-Islamic sects.

Research questions:

- How can the PDAM method be used in the analysis of religious texts?
- Based on the PDAM method, what were the communication approaches of Imam Baqir (PBUH) with the Ghali leaders?

### **2- Research Method:**

The following article is descriptive-analytical, based on the Pedam discourse analysis method, and by using the capabilities of this discourse in the form of operational variables and categories, the way Imam Baqir (PBUH) deals with grains has been examined and analyzed. In this research, the Pedam method is considered the basic

model and infrastructure of the work. According to the previous research of the authors (Khakpour et al., 2017, 2018 and 2019), the narrations of Ahl al-Bayt in dealing with grain heads are considered as a discourse and a multidisciplinary research has been formed. The model proposed by the authors, based on this method, indicates that the pre-structural space should also be considered in the analysis of religious texts. Prestructure itself relies on internal and external factors. Among its internal factors are the belief and worldview of the Imam, and the external factors can be based on the atmosphere of power, politics, and other factors.

### **3- Discussion:**

Imam Baqir's (PBUH) practical-behavioral style with Ghali leaders and sedition leaders is different depending on the atmosphere of the discourse, Ghali's thoughts, and his position in the power-politics discourse. Imam's practical behavior is often associated with: cursing, revealing, denying and rejecting, declaring innocence, abandoning mercy, completing the proof and other cases. This analysis shows that; Imam Baqir (PBUH) did not appease Ghali leaders and thinkers in any way. Outright rejection and cursing may be seen in the case of the leaders of less deviant sects from the Imam, but it is unforgivable for the leaders of Ghali because of the great danger they pose to the Shiites and the blows they inflicted on the Shiites.


In Imam's communicative approach, valuable applicable teachings are discovered in the face of grain, that communication types can be modeled by having a correct understanding of the society, beliefs and deviant thoughts. Since currently, some methods such as the Peadam method have proven their validity in the scientific community, it can make the approach of Imam Masoom methodical and followable in interacting with all kinds of audiences. The dynamism of religious texts and the approaches used in their lives, peace be upon them, is made possible by new methods. In addition, due to the fact that in the new methods, the optimal approach in the discourse space can be measured scientifically, the scientific aspect of the lives of the innocents emerges. In this analysis, absorption, repulsion, defensive, protection and offensive approaches are observed more.

#### 4- Conclusion


The analysis of Imam's approach in dealing with these people shows that the rejection approach has the highest percentage and frequency with around 100%. This approach appears in the form of a dual approach most of the time. Approaches: offensive, defensive, passivity, protection, etc., are among those that accompany the defensive approach in Imam's narrative discourse. In these dual approaches, the approach of repelling-protection and repelling-passive has the lowest frequency and this shows the determination of the Imam in dealing with the Ghalians. The discourse signifiers of Imam Baqir, peace be upon him, with "Banan", "Hamzah", and "Mughira", are obtained from the analysis of the discovered relationships between the text and the context with regard to the metatext. The main and secondary signifiers in this discourse are the prohibition of exaggeration and guilt regarding the Ahl al-Bayt (peace be upon them), the prohibition of excesses in the province of the Ahl al-Bayt (peace be upon them), the denial of the knowledge of the unseen, the rejection of the words of Ghali leaders, the curse of "Abul Khattab" and the acquittal. From him, it is to consider the Ghalians worse than the Magi, to call the Ghalians unbelievers, and to expel the Ghalians from one's presence.

## تحلیل رویکرد ارتباطات امام باقر (علیه السلام) با سران فرقه غلات (با الگوگیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام (PDAM))


دانشیار علوم قرآن و حدیث گروه تاریخ تشیع، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران

حسین خاکپور\* 

دانش آموخته کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

عاطفه خانی 

استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

هادی زینی ملک آباد 

### چکیده

دوران امام باقر (علیه السلام) یکی از دوره‌های پرفرازونشیب اسلام است. در این روزگار جریان‌ها و فرقه‌های مختلفی در میان شیعه و اهل سنت شکل گرفت. این فرقه‌ها تلاش می‌کردند حقانیت خود را اثبات و جایگاه رقیب را تضعیف نمایند. مطالعه و تحلیل رویارویی امامان معصوم علیهم السلام - به‌ویژه در دوران صادقین علیهم السلام - با این فرقه‌ها از جایگاه مهمی برخوردار است. تحلیل رویکردشناسی امام باقر علیه السلام با فرقه‌های منحرف از ضروریات تاریخ اسلام به شمار می‌رود، زیرا گفتمان امام با مسئله امامت و حاکمیت مرتبط است. هدف این پژوهش، تحلیل مواجهه امام باقر علیه السلام، با یکی از مهم‌ترین فرقه‌های انحرافی شیعه یعنی، فرقه غلات، بر اساس رویکردی نوین است. در مقاله پیش رو به روش توصیفی - تحلیلی با استفاده از روش تحلیل گفتمان پدام و با بهره‌گیری از توانایی‌های این گفتمان در قالب متغیرها و مقوله‌های عملیاتی، نحوه برخورد امام باقر (علیه السلام) با غلات، بررسی و تحلیل شده است. در این تحلیل رویکردهای: جذبی، دفعی، تدافعی، استحفاظی و تهاجمی، بیشتر مشاهده می‌شود. دال‌های اصلی و فرعی در این گفتمان، نهی از غلو و تقصیر در مورد اهل بیت (علیه السلام)، نهی از زیاده‌روی در ولایت اهل بیت (علیه السلام)، نفی علم غیب از خود، رد سخنان سران غالی، لعن و نفرین ابوالخطاب و براءت از او، بدتر دانستن غالیان از مجوس، کافر دانستن غالیان و بیرون کردن غالیان از نزد خود است؛ بنابراین نتایج پژوهش نشان می‌دهد، در رویکردهای امام علیه السلام، روش تحلیل گفتمان پدام، به‌وضوح قابل کشف است.

کلیدواژه‌ها: امام باقر (علیه السلام)، ارتباطات، غلات، پدام.

## ۱- مقدمه

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در دوران حیات گوهربار خود بارها پیرامون پیدایش فرقه‌های انحرافی، هشدار داده بود. ایشان با تعیین محوریت امامان معصوم (علیهم‌السلام) در کنار قرآن کریم و به‌عنوان مبین آن، برای رفع این خطر اقدام نمودند. در دوره‌های پس از حیات پیامبر (ص) پیوسته جریان‌ها و فرقه‌های مختلفی پدید آمدند و امامان معصوم نیز راهبردهای مختلفی در مقابله با آن‌ها به کار بستند. فرقه غلات از جمله مهم‌ترین آن‌هاست که اثرات مخرب فراوانی بر پیکر شیعه وارد کرد. این فرقه در دوران امام باقر علیه‌السلام، گسترش وسیعی یافته بود. با توجه به این که عصر امام باقر (علیه‌السلام) از جنبه فکری و اجتماعی، دوره‌ای مهم و نقطه عطفی در زندگی شیعیان به شمار می‌رود. مطالعه و پژوهش پیرامون آن و تحلیل گفتمان روایی این امام همام با فرقه‌های انحرافی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. چالش‌های اجتماعی شیعیان در این دوره، هم در ساحت اندیشه و هم در ساحت رفتار، قابل تحلیل و ارزیابی است.

باورهای نادرست دینی، از جمله مهم‌ترین مسائل تهدیدکننده اسلام به شمار می‌رود. این‌گونه باورها می‌تواند دین را از مسیر و هدف متعالی خود خارج نماید و معتقدان به آن را از دستیابی به معرفت صحیح بازدارد. غلو و زیاده‌روی در برخی از عقاید مرتبط با دین، از جمله باورهای ناصواب دینی به شمار می‌رود. خطر باورهای غالیانه به حدی است که در شدیدترین وجه خود می‌تواند موجب خروج شخص دین‌دار از دایره دین گردد و حتی عکس هدف دین عمل نماید. به چالش کشیده شدن دین در مواجهه با عقل و علم نیز از دیگر آثار سوء غلو است. به طوری که مخالفت برخی از باورها و عقاید غالیانه با عقل و علم، می‌تواند چالش‌های بی‌اساس و ناصواب را میان علم و دین به راه اندازد و مانع از اقبال مردم به دین گردد.

هم‌چنین تضاد میان این باورها با اصول و مبانی دین، نوعی سردرگمی و تضاد در درون دین را به همراه دارد که می‌تواند منشأ بروز اختلاف در میان دین‌داران نیز باشد. این همه در حالی است که با شناسایی و قطع ریشه‌های این اندیشه‌ها، می‌توان از بروز و

گسترش چالش‌ها و اختلاف‌های مبتنی بر چنین عقایدی جلوگیری نمود.

در دوران حیات امام باقر (علیه‌السلام) «فعالیت غالبانه ظهور بیشتری یافت و آنان توانستند در صفوف شیعه رخنه کنند. از همین روست که امام (علیه‌السلام) از غالیان تبری جسته، شیعیان را از پذیرش آموزه‌های این طایفه که کفرشان رو به فزونی بود، بر حذر می‌دارد. امام آنان را طرد کرد و از جمع خود بیرون راند» (صفری فروشانی و توحیدی نیا، ۱۳۹۳ ص ۲۲: ابن اثیر، ۱۳۸۵ ق: ۲۰۹/۵).

بررسی رفتارشناختی گفتمان امام که حاوی بهترین برخوردها در تعاملات با فرقه غلات است، ضرورت پژوهشی مهمی است که راهکارهای قابل کاربستی برای مقابله با جریان‌های فکری مشابه فرا روی اندیشمندان قرار می‌دهد. علاوه بر آن، توجه به سیره معصومین (علیه‌السلام) - به صورت تخصصی - به عنوان یک ضرورت انکارناپذیر به شمار می‌رود، به ویژه در عصر کنونی که شاهد مطرح شدن و تبلیغ فرقه‌های مختلف اسلامی و غیر اسلامی هستیم. شایان ذکر است؛ در این پژوهش بررسی و تحلیل‌ها بیشتر مربوط به بخش ارتباطات امام باقر (علیه‌السلام) در مواجهه با سران غلات است و برخورد امام با عموم غالیان کمتر مورد عنایت است، در پژوهش پیش رو روش پدام به عنوان الگو و زیرساخت اولیه کار در نظر گرفته شده است. با توجه به تحقیقات پیشین نگارندگان (خاکپور و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)، روایات اهل بیت در برخورد با سران غلات به مثابه یک گفتمان در نظر گرفته شده و پژوهشی بینا رشته‌ای شکل گرفته است. مهم‌ترین سؤالات پژوهش چنین است:

- در تحلیل متون دینی چگونه می‌توان از روش پدام استفاده کرد؟

- بر اساس روش پدام، رویکردی‌های ارتباطی امام باقر علیه‌السلام با سران غالی

چگونه بود؟

## ۲- پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه پژوهش با توجه به تازگی رویکرد، پژوهش‌های مبتنی بر مدل‌سازی ارتباطات در نگاه اسلام، اندک است. بشیر، در حوزه علوم ارتباطات، در تألیفی با عنوان



«دیپلماسی گفتمانی» به بیان مدل ارتباطی در روابط بین‌الملل اشاره نموده است. برخی مقالات که پیرامون امام باقر علیه‌السلام و مواجهه ایشان با گروه‌ها و جریان‌های درون یا برون شیعه نوشته شده به شرح ذیل است.

باقر زاده، (۱۳۹۶)، در پایان‌نامه «بررسی سیاست امامین صادقین در برابر فرق انحرافی»، به شیوه کلی نحوه مواجهه این دو امام همام را با فرقه‌های انحرافی بررسی می‌کند.

امامی، منصور، (۱۳۹۵)، گونه‌شناسی برخورد صادقین (علیهم‌السلام) با فرقه‌های مختلف، قم: دانشگاه معارف اسلامی. این کار هم با روش قبلی و به صورت کلی سامان پذیرفته است.

خانی، عاطفه، (۱۳۹۹) در پایان‌نامه، «تحلیل رویکرد ارتباطات امام باقر (علیه‌السلام) با فرقه‌های انحرافی، به شیوه جدید به رویکرد شناسی ارتباطی امام باقر علیه‌السلام به برخی از فرقه‌های شیعه می‌پردازد»<sup>۱</sup>.

خاکپور و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «تحلیل رویکرد ارتباطات امام باقر (علیه‌السلام) با سران فرقه زیدیه (با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام) با تکمیل الگوی قبلی به تحلیل ارتباطات امام باقر علیه‌السلام با فرقه زیدیه می‌پردازد بنابراین پژوهشی که به‌طور مستقیم رویکرد ارتباطی امام باقر (ع) با سران غلات با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام انجام شده باشد، وجود ندارد.

### ۳- الگوی عملیاتی تحلیل گفتمان پدام

برای تحلیل گفتمان، روش‌های متعددی بیان شده است. از میان آن‌ها «الگوی عملیاتی تحلیل گفتمان» (PDAM)، این روش با بهره‌گیری از روش نورمن فرکلاف<sup>۲</sup> و توسعه آن ارائه شده و می‌تواند در متون مختلف کارایی داشته باشد. الگوی عملیاتی پدام، در بردارنده سه اصل رهیافت نورمن فرکلاف با تفسیر جدید، به علاوه دو سطح عمیق و عمیق‌تر است،

۱. مقاله پیش رو تا حدی مستخرج از این پایان‌نامه می‌باشد.

البته در آن از مفاهیم زیر نیز استفاده می‌شود: «دال مرکزی، دال شناور، عنصر، وقته یا لحظه، تخصم، دلالت‌های ضمنی متن، هژمونی، مفصل‌بندی و بینامتنیت که در رویکرد لاکلا<sup>۱</sup> و موفه<sup>۲</sup>» (بشیر، ۱۳۹۲، ص ۱۶۳ و ۱۶۴؛ همو، ۱۳۸۵)، الگوی پدام، بر دو پایه و پنج بعد استوار است. دوپایه‌ی تحلیل لایه‌های سطح متن و عمق متن می‌باشند و پنج بُعد سطح سطح، عمق سطح، عمق عمق، عمق عمق و عمیق‌تر، مورد بررسی قرار می‌گیرند.

در توضیح این الگو می‌توان گفت: «در سطح سطح، یا بالاترین لایه متن، ساختار بیرونی و شکل بیان یا نمود گفتمان جستجو می‌شود. عمیق‌ترین لایه‌ی سطحی متن، عمق سطح است که دربردارنده ساختار درونی یا محتوای بیانی گفتمان است. فوقانی‌ترین سطح از عمق متن سطح عمق، یعنی محتوای مشخص متن قرار دارد. موضوعات مطرح شده در متن و دلیل انتخاب‌ها، حوادث داستانی یا خبری، در این لایه از متن واقع شده است. در عمق عمق، ساختارهای کلان واقع شده‌اند. محتوای گفتمان، نقش و کارکرد اجتماعی متن و نقش آن در فرهنگ و دانش اجتماعی - فرهنگی مخاطب و بالاخره ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و حتی تاریخی دربرگیرنده‌ی متن، از جمله ساختارهای کلانی هستند که شکل‌دهنده‌ی این لایه متن یعنی عمق عمق محسوب می‌شوند» (بشیر، ۱۳۹۲، ص ۱۶۳ و ۱۶۴؛ همو، ۱۳۹۵، ص: ۱۶۹، میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۲۵) در آخرین مرحله یعنی مرحله عمیق‌تر، نگاهی کلان به متن و رابطه‌ی آن با زمینه و فرامتن خواهد شد. در این سطح از تحلیل گفتمان، محورهای اصلی و جزئیات گفتمان متون، استخراج، بررسی و تبیین می‌شوند.

به‌طور کلی، این سه سطح را می‌توان شامل سه محور اصلی دانست. ۱- برداشت از اصل متن، ۲- جهت‌گیری و گرایش متن، ۳- تحلیل توجیهی با توجه به سایر گرایش‌های متن (نک: بشیر ۱۳۸۵: ۸)؛ به عبارت دیگر، «ابتدا باید متن به‌عنوان یکی از بخش‌های اصلی تحلیل، مورد توجه و مطالعه قرار گیرد. در گام بعدی، گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های متن، با توجه به لایه‌های سطحی و عمیق متن در سطوح مختلف متن،

---

1. Laclau  
2. Mouffe

به شکل جزئی و کلی، مورد توجه، مطالعه و ارزیابی قرار می‌گیرند» (بشیر، ۱۳۹۲، ص: ۵۷؛ میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۱۴) طبق آنچه بیان شد، «مجموع دو مرحله‌ی اول و دوم این الگو (سطح سطح و عمق سطح) را می‌توان مشابه با مرحله‌ی اول الگوی تحلیل گفتمانی «فرکلاف» یعنی؛ «توصیف» ارزیابی کرد. مرحله‌ی سوم این الگو (سطح عمق) را نیز می‌توان نظیر مرحله‌ی دوم الگوی تحلیل گفتمانی «فرکلاف» یعنی؛ «تفسیر» در نظر گرفت. مراحل چهارم و پنجم این الگو (سطوح عمیق و عمیق‌تر) را می‌توان در چارچوب مرحله‌ی سوم الگوی تحلیل گفتمانی «فرکلاف» یعنی؛ «تبیین» تعریف کرد. با چنین شیوه‌ای، می‌توان اطمینان یافت که با هر مرحله از تحلیل، بخشی از معنا در حلقه‌های مختلف، روشن شده و در نهایت، در مرحله‌ی پایانی تحلیل گفتمان، حلقه‌های معنایی مزبور، معنای کامل ارائه شود (بشیر و حاتمی، ۱۳۸۸: ۱۰۱).

بی‌شک واکاوی این لایه‌های معنایی در گفتمان روایی معصومین و کشف هر یک از سطوح و لایه‌های معنایی آن، کمک شایانی به درک و فهم مراد اصلی امامان معصوم علیهم‌السلام می‌نمایاند.

### ۳-۱- روش «پدام» برای تحلیل متون دینی

در تحلیل متون دینی - برخلاف سایر متون- بحث زمینه گفتمان نقش بسیار اساسی دارد. فضاهای پیشاگفتمانی که می‌تواند متشکل از بینامتنیت‌های درون و برون گفتمان باشد. چونان قرائن متصل مقامی در فقه الحدیث است که نقش بسزایی در فهم حدیث و گفتمان معصوم دارد. یکی از روش‌های تحلیل گفتمان که به «زمینه» هم توجه خاصی داشته، روش پدام است. از این رو الگوگیری از این روش و تکمیل آن می‌توان ما را در تحلیل گفتمان معصومین علیهم‌السلام و کشف لایه‌های پنهان گفتمانی آن‌ها یاری دهد. البته باید توجه داشت این روش تام و کامل نیست و می‌توان آن را با در نظر گرفتن مبانی شکل‌دهی گفتمان، پیشاگفتمان‌ها و ... تکمیل نمود و به آن کارایی بیشتری بخشید. (ر.ک: خاکپور و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۸۸ و ۱۳۹۹: ص ۲۶۹).

دو عنصر در این روش نقش اساسی دارند؛ عنصر «زمینه» یا «بافت» و «فرامتن».

«اگرچه در فرایند تحلیل گفتمان، بینامتنیت‌ها و گفتمان‌گونگی‌ها، بسیار حائز اهمیت‌اند، اما چونان تکمیل‌کننده رابطه میان درون و بیرون متن است. به عبارت دیگر، نقش بینامتنیت‌های درون و بیرون گفتمانی، بیش از آن‌که در تعیین دال‌های اساسی با عناصر محوری گفتمان باشد، در تبیین چگونگی دخالت آن‌ها در خلق معنا و در حقیقت «توسعه معنایی» به ویژه در ذهن مخاطبان که اساس کلیه‌ی رویکردهای مربوط به «فرائت‌های گوناگون» است، نقش محوری دارند» (بشیر، ۱۳۹۲، ص: ۵۸).

نام‌گذاری پنج سطح در تحلیل گفتمان پدام به پنج فضا، منعکس‌کننده «فضای متنی و بینامتنی» مؤثر در خلق گفتمان روایی است که می‌توان کارایی زیادی در تحلیل گفتمان روایی متون دینی داشته باشد. فضای ساختاری، فضای معنایی، فضای ارتباطی، فضای گفتمانی و فضای فراگفتمانی. پنج فضایی هستند که روش پدام بر آن‌ها استوار است. این پنج فضا را به طور خلاصه می‌توان این چنین بیان کرد.

۱- فضای ساختاری: آنچه در این فضا مورد توجه قرار می‌گیرد مسائل مربوط به ظاهر متن است مثل: زبان، ساختارهای زبانی، عوامل مؤثر بلاغی، روابط دستوری.

۲- فضای معنایی: این فضا منعکس‌کننده‌ی جهت‌گیری‌های متن برای تحقق اهداف گفتمانی است. در این مرحله، فضای معنای زیرین و زیرین مورد توجه قرار می‌گیرد. این معنا، نه تنها در ظاهر، باطن و جمله‌ها نهفته است بلکه، در اجزا و نیز معنای کلی متن پنهان است.

۳- فضای ارتباطی: شاید مهم‌ترین مرحله‌ای که در تحلیل گفتمان روایی مورد توجه قرار می‌گیرد، همین مرحله باشد. در فضای ارتباطی؛ روابط بینامتنی میان ساختار و معنای موجود در متن با ساختارها و معناهای بیرونی متن مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند (بشیر، ۱۳۹۲، ص: ۵۹).

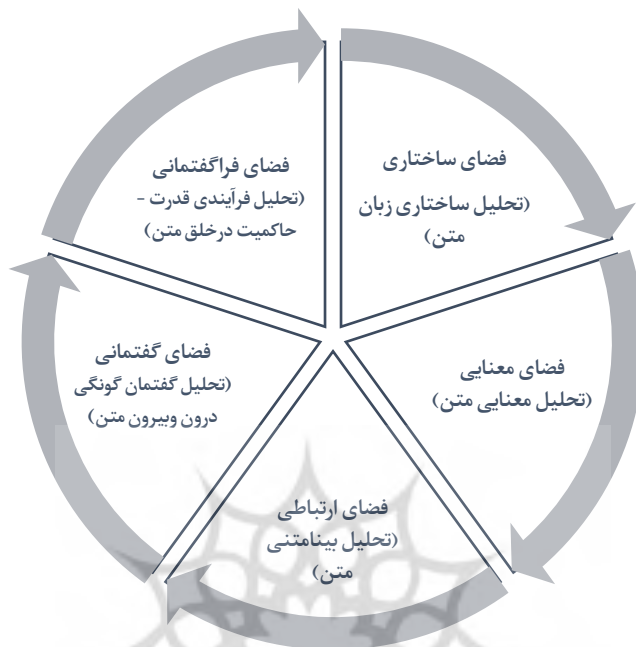
۴- فضای گفتمان روایی، آنچه در فضای گفتمان روایی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد، شرایط قدرت - حاکمیت است که مهم‌ترین عنصر مؤثر در خلق گفتمان روایی است و رویکرد گفتمان را نیز مشخص می‌کند.

۵- فضای فراگفتمانی: در این فضا می‌توان با رابطه میان «فضای گفتمانی» و

«گفتمان روایی» در سطوح هم‌زمانی و در زمانی آشنا شد. این فضا، به سطح در زمانی بیش از سطح هم‌زمانی توجه دارد. فضای فرا‌گفتمانی، ترسیم‌کننده بروز گفتمان‌های مختلف روایی در شرایط قدرت - حاکمیت است. به دیگر سخن؛ با کشف فضای فرا‌گفتمانی می‌توان نسبت به فهم روایت‌های مختلف و تعیین معانی، جهت‌گیری‌ها و اهداف آن‌ها اقدام کرد (ر.ک: بشیر و حاتمی، ۱۳۸۸، ص: ۵ و همو، ۱۳۹۲، ص: ۶۰).

لازم به ذکر است: الگوی پیشنهادی نگارندگان، مبتنی بر این روش، بیانگر آن است که فضای پیشا ساختاری نیز باید در تحلیل متون دینی مورد توجه قرار گیرد. پیشا ساختار خود متکی بر عوامل درونی و بیرونی است. از جمله عوامل درونی آن مبانی اعتقادی و جهان‌بینی امام علیه‌السلام است و عوامل بیرونی می‌تواند بر فضای قدرت، سیاست و عوامل دیگر استوار باشد. ناگفته نماند که عنصر تقیه نیز در برخی موارد نباید فراموش شود. چه بسا گفتمان امام بر اصل تقیه، به عنوان پیشا ساختار، استوار باشد. در واقع تقیه همان گونه که به عنوان عامل درونی محسوب می‌شود، از عوامل بیرونی حکایت دارد که نیازمند واکاوی است. از این رو تحلیل فضایی که در آن «تقیه» صورت گرفته است قرائن فراوانی می‌طلبید (ر.: خاکپور و همکاران، ۱۳۹۷، ص: ۸۸ و ۱۳۹۹، ص: ۲۶۹).

### نمودار ۱. الگوی پدام و پنج فضای آن



### ۴- شخصیت شناسی سران غالی دوران امام باقر علیه‌السلام

#### ۴-۱- بنان بن سمعان<sup>۱</sup>

بیان بن سمعان التمیمی النهدی مؤسس فرقه بنانیه است وی از اهالی کوفه تبانی بوده و در کوفه به این حرفه اشتغال داشته و لذا به او تبان نیز گفته می‌شده است. (نوبختی، ۱۳۵۵ ق، ص ۴۵). وی مدعی بود، علی بن ابی طالب (علیه‌السلام) جزئی الهی دارد آن را برای خود به نوعی تناسخ به حساب می‌آورد و به این دلیل خود را مستحق امامت و خلافت می‌دانست. او ابتدا ادعای وصایت کرد و در ادامه مدعی نبوت شد و در آخر ادعای ربوبیت نمود. (ذهبی، ۱۳۹۶ ق، ج ۵، ص ۵۸؛ بغدادی، بی‌تا، ص ۲۲۷). لازم به ذکر است این فرد غالی در دوران امامین صادقین علیهما‌السلام زندگی نموده و از سوی هر دو امام مورد طرد و لعن

۱. در برخی کتب بنان بن سمعان التمیمی النهدی است و فرقه او را بنانیه گفته‌اند و روایاتی که در مذمت و لعن او وارد شده به هر دو اسم می‌باشد به هر حال بنانیه و بنانیه یک فرقه و ساخته ابن سمعان است.

واقع شده است.

از کارهایی که او در مسیر اهدافش انجام داد این چنین بود که به امام باقر (علیه السلام) نامه دهد و ایشان را محترمانه و با دعوت نامه به کیش خود و اقرار به نبوتش هدایت کند. پس با این فکر نامه‌ای به امام نوشت. امام (علیه السلام) جواب این درخواست ابلهانه را، به شیوه‌ای بیان نمودند، که جز رسوایی برای بیان حاصلی نداشت. ایشان به عمرو بن ابی عفیف، فرستاده بیان که نامه را آورده بود دستور دادند که این نامه را بخورد و او نیز خورد و در جا به هلاکت رسید و مرد (نوبختی، ۱۳۵۵، ص ۴۵). و این گونه به بیان نشان داد که محتوای این نامه چیزی جز سم کشنده نیست و نتیجه‌ای جز هلاکت ندارد.

از امام باقر علیه السلام درباره او روایت شده، «عن ابی جعفر (علیه السلام) قال سمعنه یقول لعن الله بنان البیان و ان بنانا لعنه الله کان یکذب علی ابی اشهد کان ابی علی بن الحسین (علیه السلام) عبدا صالحا (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۵ ص ۲۷۰)؛ امام باقر (علیه السلام): خداوند بنان را لعنت کند، بنان بر پدرم علی بن الحسین (علیهما السلام) دروغ بست و من شهادت می‌دهم که پدرم عبد صالح بود».

#### ۴-۲- حمزه بن عماره بربری

حمزه بن عماره بربری از غالیان قرن دوم می‌باشد وی اهل مدینه بوده (اشعری، ۱۳۴۱، ص ۳۲؛ نوبختی، ۱۳۵۵، ق، ص ۲۷) و به بربر، سرزمین قوم بربر در شمال سودان، نسبت داده شده است و گروهی از مردم کوفه و مدینه به او گرویدند (مامقانی، ۱۴۲۲، ق، ج ۲۴، ص ۲۴۶) فرقه منسوب به حمزه بربری را حمزویه و حمزیه نامیده‌اند که جزء اصناف غلات متقدم ذکر شده است (ر.ک: اشعری، همان، ص ۵۶-۵۷).

حمزه در آغاز از غلات فرقه کربیه (شاخه‌ای از کیسانیه) بود که اعتقاد داشتند محمد بن حنفیه، مهدی موعود است و نمرده، بلکه ناپدید شده است و مکان او مشخص نیست. حمزه بعدها از این فرقه جدا شد و قائل به الوهیت محمد بن حنفیه گردید و خود را امام و پیامبر خواند (نوبختی، ۱۳۵۵، ق، ص ۲۷).

این شخص که مؤسس یکی از فرقه‌های غلات است، چونان بنان بن سمعان در دوران

صادقین علیهماالسلام زیسته و از سوی هر دو امام طرد شده است. امام صادق علیه‌السلام حمزه بربری را به همراه مغیره بن سعید، بیان (بنان)، صائد، حارث شامی، عبدالله بن عمرو بن حارث و ابوالخطاب، از مصادیق «افک آئیم» (شعراء: ۲۲۲) (دروغ‌پرداز گنهکار) که شیطان‌ها بر آن‌ها فرود می‌آیند برشمرده‌اند (کشی، ۱۴۰۴ ق، ص ۲۹۰ - ۲۹۱).

حمزه بربری ادعا می‌کرد امام محمدباقر علیه‌السلام هر شب به دیدار او می‌آید، امام در رد این ادعا او را لعن کرد و دروغ‌گو نامید (حلی، ۱۴۱۷ ق، ص ۳۴۲). در روایتی دیگر آمده، امام باقر (ع) از او تبری جسته و وی را لعنت کرده است (نوبختی، ۱۳۵۵ ق، ص ۲۷).

### ۳-۴- ابومنصور عجلی

ابومنصور عجلی، افراط‌گر و منحرف دیگری است که در عصر امام باقر (ع) با افکار غلوآمیز و آرای ساختگی خود، پیروانی برای خویش گرد آورد که با نام «منصوریه» یا «کسفیه» شهرت یافتند؛ زیرا ابومنصور می‌گفت: من همان پاره ابری هستم که خداوند فروافتادن آن‌را از آسمان وعده داد: «وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ» طور/ آیه ۴۴. (ابن قتیبه، ۱۹۹۲ م، ص ۶۲۳).

ابومنصور که افکاری غلوآمیز داشت، ابتدا خود را به امام باقر (ع) نزدیک کرد، اما امام او را طرد کرد و از وی تبری جست. ولی وی پس از وفات آن حضرت، مدعی شد که امامت از امام باقر (ع) به وی منتقل شده است (نوبختی، ۱۳۵۵ ق، ص ۳۸؛ شهرستانی، ۱۴۱۵ ق، ۱ / ۱۵۸).

درباره سابقه ارتباط وی با جریان‌های شیعی، به‌ویژه با شخص امام باقر (ع) و امام صادق (ع) اطلاعات محدودی در دست است. این اطلاعات نشان می‌دهد که ابومنصور عجلی نیز چونان غالبان گذشته از سوی این دو امام همام طرد و لعن شده است. اشعری در کتاب خود می‌نویسد: ابومنصور مدعی بود که خداوند او را به‌سوی خود خوانده، با وی سخن گفته، دستش را بر سر او کشیده و به وی گفته است: «بروای فرزند و خلق را بر من بخوان» (اشعری، ۱۳۴۱، ص ۴۶).



#### ۴-۴- مغیره بن سعید عجلی

یکی از خطرناک‌ترین چهره‌های انحرافی و غالی، مغیره بن سعید، مؤسس فرقه غالی مغیره و از غلات فعال عصر اموی در کوفه است. مغیره «در آغاز با امامیه همراه اما پس از امام محمد باقر علیه السلام، مدعی امامت محمد بن عبدالله نفس زکیه شد. اصحاب مغیره مدعی شدند که وی تا زمان خروج مهدی یعنی نفس زکیه، امام و وصی امام محمد باقر علیه السلام است» (نوبختی، ۱۳۵۵ ق، ص ۶۲؛ اشعری، ۱۳۴۱، ص ۷۶)، بنابر گزارش نوبختی و اشعری قمی، «اصحاب امام محمد باقر علیه السلام از مغیره، به سبب انکار امامت امام باقر، تبری جستند و او را «رفض» نمودند». (نوبختی، ۱۳۵۵ ق، ص ۶۲؛ اشعری، ۱۳۴۱، ص ۷۶) اما قاضی نعمان جدایی مغیره را از امامیه در زمان حیات امام محمد باقر و سبب رفض وی را قول به الوهیت امام باقر دانسته است. (ر.ک: قاضی نعمان، ۱۳۸۳ ق، ج ۱ ص ۴۹) او از کسانی است که انگیزه نفوذ در نظر امام باقر (علیه السلام) را داشت؛ ولی امام (علیه السلام) او را می‌شناخت و می‌دانست که او از دشمنان تشیع می‌شود. به همین دلیل امام (علیه السلام) به معرفی شخصیت واقعی او پرداخت، او را به فرزندش امام صادق (علیه السلام) و دیگر یارانش شناساند (قاضی نعمان، ۱۳۸۳ ق، ج ۱ ص ۴۹) تا از او دوری کنند.

بنابر برخی روایات، وی احادیث جعلی و آرای غالیانه خود را در کتاب‌های اصحاب امام محمد باقر علیه السلام و در سلسله اسناد ایشان و آن‌ها را به آن حضرت منسوب کرده است. (ر.ک: کشی، همان، ج ۱ ص ۲۲۳-۲۲۸) مغیره بن سعید قائل به تشبیه بود. به عقیده وی، «معبود» مردی از نور است و تاجی بر سر دارد (اشعری، ۱۳۴۱، ص ۷۶).

مغیره بن سعید عجلی، به امام باقر علیه السلام دروغ می‌بست. امام صادق علیه السلام فرمود: «مغیره بن سعید - که خدایش لعنت کند - در کتاب‌های اصحاب پدرم، احادیثی را وارد می‌کرد که پدرم آن‌ها را نگفته بود». فرقه بتریه، از زیدیه منسوب به این شخص است. این فرقه، امامت امام صادق علیه السلام را منکر بودند و می‌گفتند: بعد از امام باقر علیه السلام امامت در نسل علی بن ابی طالب علیه السلام نیست و امامت در مغیره بن سعید است تا زمان

خروج مهدی علیه السلام که از نظر آنان، محمد بن عبد الله بن حسن است. او زنده است و نمرده و کشته هم نشده است. این فرقه را به نام مغیره بن سعید، «مغیره» نیز نامیده‌اند. او، ادعای نبوت کرد و حرام‌ها را حلال شمرد (کشی، پیشین، ج ۱ ص ۲۲۳-۲۲۸؛ نوبختی، پیشین، ص ۵۹).

فتنه مغیره بن سعید در زمان امام باقر علیه السلام آسیب فراوانی بر پیکر شیعه وارد کرد، مغیره بن سعید و گروه او به جعل اخبار دروغ و وارد کردن در کتاب‌های اصحاب امام محمد باقر (ع) پرداختند. او سحر و شعبده آموخته بود (کشی، همان، ص ۲۲۵) و در فکر این بود که مرام جدیدی احداث کند و گروه متشکلی به وجود آورد تا به اهداف مادی و دنیایی خود برسد. برای این منظور، ابتدا راه غلو درباره حضرت علی (ع) را پیش گرفت تا علاقه‌مندان به امام را جذب کند و راه ارائه مرام جدید خود را هموار سازد (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۸، ص ۱۲۱) او به امام محمد باقر (ع) پیشنهاد کرد که عقیده غلو او را بپذیرد تا وی از امام پشتیبانی کند و حکومت امام در عراق مستقر شود آنگاه مغیره خراج عراق را برای امام جمع‌آوری نماید ولی امام او را به شدت طرد کرد (ابن اثیر، ۱۳۸۵ ق، ج ۵، ص ۲۰۸). مغیره بن سعید که با سحر و شعبده خود و با تظاهر به محبت اهل بیت نفوذ اجتماعی قابل توجهی پیدا کرده بود کم‌کم ترقی کرد و ادعای امامت نمود و چون مدتی گذشت و دید هر چه بگوید خریدار دارد ادعای نبوت کرد (شهرستانی، ۱۴۱۵ ق، ص ۸۳).

امام باقر (علیه السلام) وقتی با عقاید کفرآمیز مغیره مواجه شد، او را از خود طرد و قسم یاد نمود که دیگر او را به محضر خود راه ندهد (طوسی، ۱۴۰۴ ق، ص ۲۲۸) و با نامه‌هایی افشاگرانه به سران اصحاب و شیعه، ایشان را به بیزاری و دوری گزیدن از مغیره و اصحابش امر نمود. شیعیان به دستور امام (علیه السلام) از مغیره و اصحابش دوری گزیدند (قاضی نعمان، ۱۳۸۳ ق، ج ۱ ص ۴۹).

یکی از مهم‌ترین خطراتی که مغیره برای شیعه به وجود آورد، تحریف و دستبرد به احادیث امام باقر (علیه السلام) بود. او پس از این که مطرود امام باقر (علیه السلام) شد، با کینه شدیدی با امام (علیه السلام) وارد مبارزه شد. او از یارانش خواست تا ایشان کتب

روایی اصحاب امام باقر (علیه السلام) را از ایشان بگیرند و به او بسپارند. سپس با تحریف و جاسازی مطالب غلوآمیز و کفرآمیز در آن کتب و اسناد دروغین به امام (علیه السلام) به نابودی تشیع جامه عمل بپوشاند (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲ ص ۲۵۰).

۴- رویکرد شناسی ارتباطات امام باقر (علیه السلام) در گفتمان با سران غلات برای رسیدن به رویکرد شناسی ارتباطات امام باقر (علیه السلام) با این فرقه، تمرکز روی رهبران فتنه و سرکرده‌های غالی بوده و با تأمل در گفتمان امام باقر با این افراد یا درباره آن‌ها، رویکرد شناسی رفتار امام (علیه السلام) به شکل زیر تبیین می‌گردد.

جدول ۱. رویکرد شناسی ارتباطات امام باقر (علیه السلام) با سران غلات

شخصیت	کنش شخصیت	رویکرد شناسی رفتاری	شیوه عملی امام باقر (علیه السلام)
بنان بن سمعان	رهبر و مؤسس فرقه انحرافی بنانیه، مدعی نبوت و الوهیت (مدعی گمراه)	رویکرد دفعی - تدافعی	افشاگری، رسواسازی، لعن و نفرین، دروغ‌گو نامیدن او
حمزه بن عماره بربری	رهبر و مؤسس فرقه انحرافی	رویکرد دفعی - استحقاظی رویکرد دفعی - تهاجمی	تکذیب - اعلام براءت از او، رد ادعای باطل او، طرد، لعن - دروغ‌گو نامیدن
ابومنصور عجلی	رهبر فرقه اعتقادی و سیاسی، افراط‌گر، منحرف، ایجاد فرقه انحرافی	رویکرد دفعی - انفعالی	اظهار براءت و لعن. افشاگری
مُغیره بن سعید عجلی	رهبر غالی، مؤسس فرقه غالی مغیره، تحریف کتاب‌های روایی شیعه	رویکرد دفعی - تدافعی رویکرد دفعی - تهاجمی	اتمام حجت، افشاگری، اظهار بی‌زاری، طرد و لعن، توصیه به یاران مبنی بر دوری از او و پیروانش

تحلیل گفتمان روایی امام باقر علیه السلام، نشان می‌دهد که؛ رویکرد دفعی امام با حدود ۱۰۰ درصد، بالاترین درصد و بسامد را دارا می‌باشد. این رویکرد در بیشتر مواقع به شکل رویکردی دوگانه بروز می‌کند. رویکردهای: تهاجمی، تدافعی، انفعالی، استحقاظی و...، از جمله مواردی هستند که رویکرد دفعی را در گفتمان روایی امام همراهی می‌کنند. لازم

به ذکر است، باید به این نکته توجه داشت که نقطه مشترک رویکرد امام در همه گفتمان‌ها با سران غالی، رویکرد دفعی است اما ممکن است در مواجهه با فرد مشخصی از این افراد در گفتمان‌های متعدد رویکردهای دیگری - علاوه بر دفعی - مشاهده شود که آن را رویکرد دو گانه می‌نامیم. به‌عنوان نمونه بر اساس گفتمان‌های مطرح‌شده، امام باقر در مواجهه با مغیره در یک گفتمان رویکرد دفعی - تدافعی دارند و در گفتمان دیگر رویکرد دفعی - تهاجمی، شیوه عملی - رفتاری امام با سران غالی و رهبران فتنه بسته به فضای گفتمان، اندیشه‌های فرد غالی، موقعیت او در گفتمان قدرت - سیاست متفاوت است، رفتار عملی امام غالباً با شیوه‌های: لعن و نفرین، افشاگری، تکذیب و طرد، اظهار برائت، ترک صلح‌رحم، اتمام حجت و مواردی دیگر همراه است. این تحلیل نشان‌دهنده آن است که؛ امام باقر علیه‌السلام به‌هیچ‌وجه با سران و اندیشمندان غالی مماشات نمی‌کردند. طرد و لعن صریح شاید در مورد سران کمتر فرقه انحرافی از امام مشاهده شود اما پیرامون سرکرده‌های غالی به‌خاطر خطر بزرگی که برای تشیع دارند و ضرباتی که بر پیکر شیعه وارد نمودند اصلاً بخشودنی نیست.

##### ۵- تحلیل متن گفتمان امام (علیه‌السلام) (فضای معنایی، ساختاری، ارتباطی)

این مرحله به معنای انتخاب آگاهانه متون هدف‌دار برای تأمین رابطه معنا و هدف است. در اینجا قرائت متن نباید یک قرائت گزینشی باشد؛ بنابراین در این مرحله باید دو کار اصلی صورت گیرد: ۱. قرائت کل متن و ایجاد شناخت ذهنی کافی برای تمامیت متن، ۲. انتخاب متون هدف‌دار برای تحلیل‌های بعدی که رابطه مشخصی را میان معنا و هدف تحلیل ایجاد نماید. در این مرحله، نوعی از «گزینش» لفظی و معنایی وجود دارد که به‌سادگی نبوده و تلاش دارد تا هرچه بیشتر به دال مرکزی نزدیک باشند. دال مرکزی، نقطه اتکا معنای جمله است. گاه این دال، برای تحلیل‌گر، روشن و واضح بوده و گاهی نیز ضمنی و پنهان و استنباطی است. از این رو گزینش جملات و عبارات، در مرحله‌ی اول باید با هوشیاری انجام شود، چراکه هرگونه اشکال در این انتخاب می‌تواند کل تحلیل را متأثر از خود کند (بشیر، ۱۳۹۵: ۱۷۳).

در ادامه با بررسی شخصیت‌های غالی در تحلیل گفتمان‌های ارتباط شناختی امام (علیه‌السلام) به چگونگی تشخیص و توضیح رویکرد، توجه شده است.

جدول ۲. شخصیت‌های غالی در تحلیل گفتمان‌های ارتباط شناختی امام (علیه‌السلام)

فضای ارتباطی	فضای معنایی	فضای ساختاری
رویکرد دفعی - تدافعی: طرد و لعن، افشاگری حیل‌های دشمن	امام (علیه‌السلام) در این گفتمان با طرح نام برخی افراد غالی فرد مورد نظر را لعن می‌کند.	خدا «بنان» را لعنت کند. <sup>۱</sup>
رویکرد دفعی - تدافعی: لعن و تکذیب، سرزنش و نکوهش	در این گفتمان امام (علیه‌السلام) به دروغ بستن بنان بر اهل بیت اشاره می‌کند.	لعنت خدا بر او (بنان) باد بر پدرم دروغ می‌بست <sup>۲</sup>
رویکرد دفعی - استحقاقی: احیاگری سنت نبوی، اتمام حجت، لعن و نفرین	امام (علیه‌السلام) با این گفتمان به تبیین ویژگی امام به عنوان وصی پرداخته است که شیطان نمی‌تواند به صورت ایشان ظاهر شود و همچنین به سختی گوینده آن را نکوهش می‌کند	لعنت خدا بر او! شیطان نمی‌تواند به صورت نبی یا وصی درآید. <sup>۳</sup>
رویکرد دفعی - تهاجمی: اظهار برائت، تکذیب و طرد	هدف امام (علیه‌السلام) از این گفتمان ابراز تنفر از مدعی دروغ گو است	حمزه <sup>۴</sup> را لعنت کرد و از وی بیزاری جست و وی را دروغ‌گو شمرد. <sup>۵</sup>
رویکرد دفعی: طرد و نفرین، نکوهش، اظهار خطاهای منحرف	امام (علیه‌السلام) در این گفتمان به نکوهش یا ملامت مستقیم پرداخته است.	خدا او را لعنت کند. <sup>۶</sup>
رویکرد دفعی - انفعالی: افشاگری، بصیرت افزایی	غلات سعی می‌کردند با وانمود کردن اطاعت ظاهری از امام (علیه‌السلام) خود را از عمل به وظایف اسلامی معاف دانسته ولی امام (علیه‌السلام) مکرر	پس آنان دروغ می‌بستند بر اهل بیت ما <sup>۷</sup>

۱. کشی، ۱۴۰۴: ق: ۳۱.

۲. مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲ ص ۲۷۰-۲۷۱

۳. اشعری قمی، ۱۳۴۱: ۱۳۵؛ نوبختی، ۱۳۵۵: ۴۵

۴. حمزه بن عماره بربری از دیگر منحرفانی است که تحت لوای اعتقاد به امامت امام علی و ائمه (علیه‌السلام)، به تحریف پرداخته است وی محمد بن حنیفه را تا مرتبه الوهیت بالا برد و گروهی از مردم مدینه و کوفه پیرو او شدند. امام باقر (علیه‌السلام) از او تبری جستند و او را لعنت کردند (نوبختی، ۱۳۵۵: ق، ص ۲۷).

۵. اشعری قمی، ۱۳۴۱: ۳۳

۶. طوسی، ۱۴۰۴: ق: ۵۹۲/۲

۷. ابن حجر عسقلانی، ۱۳۹۰: ۷۶/۶؛ ذهبی، ۱۳۹۶: ۱۶۱/۴

فضای ارتباطی	فضای معنایی	فضای ساختاری
	به لزوم عمل صالح تأکید می‌فرمودند و سعی در خنثی نمودن اندیشه انحرافی غلات می‌کردند.	
رویکرد دفعی: تکذیب، طرد و تکفیر	هدف امام (علیه‌السلام) از این گفتمان طرد کردن سران غالی و همچنین دستور دادند که اصحاب و دوستان ایشان نیز آنان را طرد نمایند.	مغیره بن سعید و بیان بن سمعان تکفیر شدند. <sup>۱</sup>
رویکرد دفعی: لعن و تکذیب، ترک صلہ رحم	امام (علیه‌السلام) در این گفتمان به توضیح و تبیین انحرافات و اشتباهات ابومنصور پرداخته است.	ابومنصور عجلی <sup>۲</sup> مورد لعن قرار گرفت. <sup>۳</sup>
رویکرد دفعی - تدافعی: افشای حقیقت، بصیرت افزایی	گویا مغیره آیات قرآن را به‌طور صحیح و شایسته استفاده نمی‌کرد و آن‌ها را تفسیر نادرست می‌کرد پس همانا امام (علیه‌السلام) او را به‌عنوان همدست شیطان و در نتیجه از گمراهان معرفی می‌کند	آیا می‌دانید مغیره مانند کیست؟ مغیره مانند بلعم است که خداوند در حق وی فرمود «الذی اتیناه ...» (اعراف/۱۷۵)
رویکرد دفعی - تهاجمی: رسواگری، عدم تقیه، بصیرت افزایی	امام (علیه‌السلام) از وجود چنین عناصر ناسالمی آگاهی داشت و در هر فرصت به افشای چهره آنان و انکار یافته‌های ایشان می‌پرداخت.	خداوند از مغیره بن سعید و بیان <sup>۴</sup> به درگاه تو تبری می‌جویم <sup>۵</sup>

### ۱-۵- مرحله عمیق تحلیل گفتمان امام (علیه‌السلام)

در این مرحله معناهای محتمل متن با در نظر گرفتن بینامتنیت‌های ممکن که در ساخت «معنایی» متن دخالت داشته یا می‌توانند بر مبنای نگاه تحلیل‌گر دخالت داشته باشند، استخراج و درج می‌شوند. این معناها با تکیه بر بینامتنیت‌های گوناگونی استنباط می‌شود که بخشی از آن متعلق به تولیدکننده‌ی متن، بخشی به خود متن و بخشی دیگر که شاید

۱. نجاشی، ۱۴۱۶: ۲۵۵

۲. ابومنصور عجلی افراطی دیگری است که در عصر امام باقر (علیه‌السلام) با افکار غلو آمیز و آرای ساختگی خود، پیروانی برای خویش گرد آورد که با نام «منصوریه» یا «کسفیه» شهرت یافتند امام باقر (علیه‌السلام) او را به‌طور رسمی طرد نمود، ولی پس از وفات آن حضرت مدعی شد که امامت از امام باقر (علیه‌السلام) به وی منتقل شده است (نوبختی، ۱۳۵۵: ۳۸)

۳. کشی، ۱۴۰۴: ف: ۵۹۲/۲

۴. بیان، از دیگر چهره‌های افراطی و غالی است. او تا بدان جا به انحراف گرایید که مدعی نبوت و رسالت شد (نوبختی ۱۳۵۵: ۳۴)

۵. ابن سعد، ۱۴۱۰: ق: ۳۲۱/۵

بزرگ‌تر از هر دو بخش قبلی باشند، متعلق به تحلیل‌گر می‌باشند.

جدول ۳. مرحله عمیق تحلیل گفتمان امام (علیه‌السلام)

دال‌های گفتمانی مرحله سوم تحلیل	دال‌های اساسی
اظهار ابراز تنفر و لعن بنان	مخالفت مستقیم با عقاید فتنه‌گر
اعلان بیزاری و لعن حمزه	توصیه به قطع ارتباط با وی
نفرین و نکوهش مغیره، بنان و....	قابلیت لعن و طرد یافتن سران فتنه
فاصله‌گیری و تبری جستن از مغیره	آگاهی از تکلیف در شرایط فتنه

## ۲-۵- مرحله عمیق‌تر تحلیل گفتمان امام (علیه‌السلام) (فضای فرا گفتمانی)

این مرحله دارای مراتبی است که این مراتب بیش از آن‌که به اصل متن، یا حتی گفتمان حاکم بر متن وابسته باشند، به حضور فعال تحلیل‌گر در صحنه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، دینی و غیره وابسته است (بشیر، ۱۳۹۵). این مرحله، مرحله‌ی حساس تحلیل است در این مرحله تحلیل‌گر روابط کشف‌شده میان متن و زمینه را با توجه به فرامتن مورد توجه قرار می‌دهد.

جدول ۴. مرحله عمیق‌تر تحلیل گفتمان امام (علیه‌السلام)

دال‌های اساسی	دال‌های فراگفتمانی امام (علیه‌السلام)
مخالفت مستقیم امام با عقاید غالیان	لعن و نفرین جریان سازان فتنه
توصیه مستقیم به عدم ارتباط و ترک صله‌رحم با آن‌ها	افشاگری و عدم تقیه در برخورد با آنان
عدم تقیه در بیان امام	ترویج فرهنگ فتنه زدایی
توجه به نحوه برخورد امام با فتنه‌گران	کسب تکلیف از امام در شرایط فتنه

## بحث و نتیجه‌گیری

در رویکردشناسی ارتباط‌شناختی امام در مواجهه با غلات آموزه‌های قابل‌کاربست ارزشمندی کشف می‌شود که گونه‌های ارتباطی را با داشتن شناخت صحیح از جامعه، اعتقادات و تفکرات فرق منحرف می‌توان الگوبرداری کرد. از آنجاکه در حال حاضر برخی از روش‌ها مانند روش پدام در جامعه علمی، روایی خود را به اثبات رسانده است می‌تواند رویکرد معصومان را در تعامل با انواع مخاطبان، روشمند و قابل تبعیت سازد.

پویای متون دینی و رویکردهای به کار گرفته شده در سیره معصومان با روش‌های جدید میسر می‌شود. به‌علاوه با توجه به این که در روش‌های جدید، نحوه برخورد مطلوب در فضای گفتمانی قابل‌سنجش علمی است، وجه علمی سیره معصومان پدیدار می‌شود. تحلیل رویکرد امام در مواجهه با این افراد نشان می‌دهد که رویکرد دفعی با حدود ۱۰۰ درصد، بالاترین درصد و بسامد را دارا می‌باشد. نمودار شماره (۱) به‌خوبی نشان‌دهنده بسامد رویکردهای دو گانه امام با سران این فرقه است. این رویکرد در بیشتر مواقع به شکل رویکردی دو گانه بروز می‌کند. رویکردهای: تهاجمی، تدافعی، انفعالی، استحفاظی و... از جمله مواردی هستند که رویکرد دفعی را در گفتمان روایی امام همراهی می‌کنند. در این رویکردهای دو گانه، رویکرد، دفعی - استحفاظی و دفعی - انفعالی، کمترین بسامد را دارد و این امر نشان‌دهنده قاطعیت امام در برخورد با غالیان است. شیوه عملی - رفتاری امام با سران غالی، رهبران فتنه و... بسته به فضای گفتمان، اندیشه‌های فرد غالی، موقعیت او در گفتمان قدرت - سیاست، غالباً با شیوه‌های: لعن و نفرین، افشاگری، تکذیب و طرد، اظهار برائت، ترک صلح‌رحم، اتمام حجت و مواردی دیگر همراه است. نتیجه مهمی که از این تحلیل حاصل می‌شود این است که امام باقر علیه‌السلام به‌هیچ وجه با سران و اندیشمندان غالی مماشات نمی‌کردند. طرد و لعن صریح شاید در مورد سران کمتر فرقه انحرافی از امام مشاهده شود اما پیرامون سران غالی به‌خاطر خطر بزرگی که برای تشیع دارند و ضرباتی که بر پیکر شیعه وارد نمودند اصلاً بخشودنی نیست. دال‌های گفتمانی امام باقر علیه‌السلام با «بنان»، «حمزه» و «مغیره»، از تحلیل روابط کشف شده میان متن و زمینه با توجه به فرامتن حاصل می‌شوند. این دال‌ها چونان الگویی است که می‌توان آن‌ها را در مواجهه با جریان‌های مشابه در روزگار امروز به‌کار بست.

## تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

## ORCID

Hosein Khakpour

Atefeh Khani

Hadi Zeini Malekabad



<https://orcid.org/0000-0003-0131-5890>



<https://orcid.org/0009-0001-0032-4291>



<https://orcid.org/0000-0002-7771-9780>



## منابع

### قرآن کریم

ابن ابی الحدید، عبدالحمید. (۱۴۰۴ ق)، شرح نهج البلاغه، تصحیح محمدابوالفضل ابراهیم، قم، آیه الله مرعشی نجفی.

ابن اثیر، ابوالحسن علی بن محمد بن محمد بن عبدالکریم شیبانی جزری. (۱۳۸۵ ق)، الکامل فی التاریخ، بیروت: دارصادر.

ابن داوود حلّی، حسن. (۱۳۹۲ ق)، رجال ابن داوود، نجف: مطبعه الحیدریه.

ابن حجر عسقلانی. (۱۳۹۰ ق)، لسان المیزان، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات

ابن سعد، محمد. (۱۴۱۰ ق)، طبقات الکبری، بیروت: دار الکتب العلمیه.

ابن شهر آشوب، ابن ابی نصر بن ابی حبیب السوری المازندرانی، (۱۳۷۵ ق) مناقب آل ابیطالب، نجف: مطبعه الحیدریه.

ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم. (۱۹۹۲ م)، المعارف، تحقیق، عکاشه، ثروت، قاهره، الهیئه المصریه العامه للکتاب، چاپ دوم.

اشعری قمی، سعد بن عبدالله. (۱۳۴۱ ش)، کتاب المقالات و الفرق، چاپ محمدجواد مشکور، تهران.

اصفهانى، ابوالفرج. (۱۳۸۵)، مقاتل الطالبین، نجف: المکتبه الحیدریه.

امامی، منصور. (۱۳۹۵)، گونه شناسی بر خورده صادقین (علیهم السلام) با فرقه های مختلف، قم: دانشگاه معارف اسلامی.

باقرزاده، منصور. (۱۳۹۶)، بررسی سیاست امامین صادقین در برابر فرق انحرافی، پایان نامه کارشناسی ارشد، شاهرود: دانشگاه آزاد.

بشیر، حسن. (۱۳۹۲)، رویکردهای اجتماعی در گفتمان روایی امام صادق (علیه السلام)، دانشگاه امام صادق (علیه السلام): پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

بشیر، حسن. (۱۳۹۵)، کاربرد تحلیل گفتمان در فهم منابع دینی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

بشیر، حسن. (۱۳۸۵)، تحلیل گفتمان دریچه ای برای کشف ناگفته ها- تهران، مرکز تحقیقات

دانشگاه امام صادق علیه السلام.

بشیر، حسن و حاتمی، حمیدرضا. (۱۳۸۸)، مطالعه مقایسه‌ای رویکردهای انتخاباتی: تحلیل گفتمان سرمقاله‌های جمهوری اسلامی و کیهان درباره‌ی دومین مرحله انتخابات مجلس هشتم، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال ۱۶، ش ۵۷.

بغدادی، عبدالقاهر بن طاهر، (بی تا). الفرق بین الفرق، چاپ محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت: دارالکتب العلمیه،

حلّی، حسن بن یوسف علامه. (۱۴۱۷ ق)، خلاصه الاقوال فی معرفه الرجال، قم: چاپ جواد قیومی اصفهانی.

خاکپور، حسین؛ اکبری، ملیحه؛ نوری، ابراهیم. (۱۳۹۷)، تحلیل رویکرد ارتباطات امام رضا (علیه السلام) با فرقه زیدیه، فصلنامه فرهنگ رضوی، دوره ۶ شماره ۴، صص: ۱۰۴-۸۶.

خاکپور، حسین؛ قربانی، افسانه؛ رضوی دوست، غلامرضا. (۱۳۹۹)، تحلیل رویکرد ارتباطات امام صادق (علیه السلام) با سران فرقه زیدیه (با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام) (PDAM، مجله دین و ارتباطات، سال ۲۷، شماره ۱، صص: ۲۹۵-۲۶۷).

- خاکپور؛ خانی، عاطفه، زینی، هادی (۱۴۰۰) «تحلیل رویکرد ارتباطات امام باقر (علیه السلام) با سران فرقه زیدیه (با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام)»

مجله دین و ارتباطات، دوره ۲۳ شماره ۱، صفحه ۱۴۴-۱۱۹

ذهبی، محمد جاسین. (۱۳۹۶ ق)، التفسیر و المفسرون. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

شهرستانی، محمد بن عبدالکریم. (۱۴۱۵ ق)، الملل و النحل، تخریج: محمد فتح الله بدران، قاهره، مکتب المجلوب المصریه.

صدوق، محمد بن علی ابن بابویه. (۱۴۰۴)، من لایحضره الفقیه، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: جامعه المدرسین.

..... (۱۴۰۴)، عیون اخبار الرضا، تحقیق: حسین

اعلمی، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.

صفری فروشانی نعمت اله، توحیدی نیا روح اله. (۱۳۹۳)، تعاملات فکری- فرهنگی زیدیه و امامیه در عصر صادقین علیهم السلام، مجله: تاریخ و تمدن اسلامی، دوره ۱۰، شماره

۲۰ ریال صص: ۱۹-۴۷.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ ق)، *اختیار معرفه الرجال*، تحقیق: سید مهدی رجائی، قم: موسسه آل البيت.

قاضی نعمان، نعمان بن محمد. (بی تا). *شرح الاخبار فی فضائل الائمة الابرار*، تحقیق: سید محمد حسینی جلالی، قم: جامعه المدرسین.

..... (۱۳۸۳ ق)، *دعائم الاسلام*، چاپ آصف بن علی اصغر فیضی، قاهره.

کشی، محمد بن عمر. (۱۴۰۴ ق)، *الرجال*، تحقیق: میرداماد، قم: موسسه آل بیت. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷)، *اصول کافی*، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب اسلامیة.

مامقانی، عبداللّه. (۱۴۲۳ ق)، *تنقیح المقال فی علم الرجال*، قم: چاپ محیی الدین مامقانی. میر فخرائی، تزا. (۱۳۸۳)، *فرایند تحلیل گفتمان*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ ق)، *بحار الانوار*، قم: موسسه الوفا. نجاشی. (۱۴۱۶ ق). *رجال نجاشی*، قم: موسسه نشر الاسلامی.

نوبختی، حسن بن موسی. (۱۳۵۵ ق)، *فرق الشیعه*، نجف: چاپ محمدصادق آل بحر العلوم،

## References

The Holy Quran

Allameh Hilli, Hasan ibn Yusuf, (1996), *Khulasat al-Aqwal fi Ma'rifat al-Rijal*, Qom: edited by Jawad Qayyumi Isfahani. [In Persian]

Ash'ari Qomi, Saad ibn Abdullah, (1962), *Kitab al-Maqalat wal-Firaq*, published by Muhammad Jawad Mashkur, Tehran. [In Persian]

Baqerzadeh, Mansour, (2017), *Analyzing the Policy of Al-Sadiqin (PBUT) against Deviant Sects*, Master's Thesis, Shahroud: Islamic Azad University. [In Persian]

Bashir, Hasan, (2013), *Social Approaches in the Narrative Discourse of Imam Sadiq (PBUH)*, Imam Sadiq University: Institute for Culture, Art and Communication. [In Persian]

Bashir, Hasan, (2016), *Application of Discourse Analysis in Understanding Religious Sources*, Tehran: Office of Islamic Culture Publishing. [In Persian]

- Bashir, Hasan, (2006), *Discourse Analysis: A Window to Discover the Unsaid*, Tehran: Center for Research, Imam Sadiq University. [In Persian]
- Bashir, Hasan and Hatami, Hamidreza, (2009), Comparative Study of Electoral Approaches: Discourse Analysis of Editorials of the Islamic Republic and Keyhan on the Second Round of the Eighth Parliamentary Elections, *Quarterly Journal of Communication Research*, Vol. 16, No. 57. [In Persian]
- Baghdadi, Abdulqahir ibn Tahir, (n.d.), *Al-Farq bayn al-Firqah*, edited by Muhammad Muhyiddin Abdul Hamid, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Persian]
- Emami, Mansour, (2016), *Typology of the Approaches of Al-Sadiqin (PBU) towards Different Sects*, Qom: University of Islamic Teachings. [In Persian]
- Ibn Abi al-Hadid, Abdul Hamid, (1984), *Sharh Nahj al-Balagha*, edited by Muhammad Abu al-Fazl Ibrahim, Qom, Ayatollah Marashi Najafi. [In Persian]
- Ibn Athir, Abu al-Hasan Ali ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Abdulkarim Sheybani Jazari, (1965), *Al-Kamil fi al-Tarikh*, Beirut: Dar Sadir. [In Arabic]
- Ibn Dawood Hilli, Hasan, (1972), *Rijal Ibn Dawood*, Najaf: Al-Haydariyah Press. [In Arabic]
- Ibn Hajar Asqalani, (1970), *Lisan al-Mizan*, Beirut: Al-Alami Institute for Publications. [In Arabic]
- Ibn Sa'd, Muhammad, (1989), *Tabaqat al-Kubrif*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Shahr Ashub, Ibn Abi Nasr Ibn Abi Habishi al-Suri al-Mazandarani, (1956) CE, *Manaqib Al Abi Talib*, Najaf: Al-Haydariyah Press. [In Arabic]
- Ibn Qutaybah, Abdullah ibn Muslim, (1992), *Al-Ma'arif, Research*, Okasha, Servat, Cairo, The Egyptian General Book Organization, Second Edition. [In Arabic]
- Isfahani, Abu al-Faraj, (1965) CE, *Maqatil al-Talibiyyin*, Najaf: Al-Haydariyah Library. [In Arabic]
- Khakpour, Hossein; Akbari, Maliheh; Nouri, Ebrahim, (2018), Analyzing the Communication Approach of Imam Reza (PBUH) with the Zaydi Sect, *Quarterly Journal of Razavi Culture*, Vol. 6, No. 4, pp. 104-86. [In Persian]
- Khakpour, Hossein; Ghorbani, Afsaneh; Razavi Doost, Gholamreza, (2020), Analyzing the Communication Approach of Imam Sadiq

- (PBUH) with the Leaders of the Zaydi Sect (Using the Method of Narrative Discourse Analysis, PDAM), *Journal of Religion and Communication*, Vol. 27, No. 1, pp. 295-267. [In Persian]
- Khakpour, Hossein; Khani, Atefeh; Zeyni, Hadi, (2021), Analyzing the Communication Approach of Imam Baqir (PBUH) with the Leaders of the Zaydi Sect (Using the Method of Narrative Discourse Analysis, PDAM), *Journal of Religion and Communication*, Vol. 23, No. 1, pp. 144-119. [In Persian]
- Kashi, Muhammad ibn Umar, (1984), *Al-Rijal*, edited by Mir Damad, Qom: Al-Bayt Institute. [In Persian]
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub, (1987), *Usul al-Kafi*, translated by Ali Akbar Ghafari, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Mamqani, Abdullah, (2002), *Tanqih al-Maqal fi Ilm al-Rijal*, Qom: edited by Muhyi al-Din Mamqani.
- Mir Fakhraei, Taja, (2004), *The Process of Discourse Analysis*, Tehran: Center for Media Studies and Research. [In Persian]
- Majlisi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Taqi, (1983), *Bihar al-Anwar*, Qom: Al-Wafa Institute.
- Najashi, (1995), *Rijal al-Najashi*, Qom: Islamic Publishing Institute. [In Persian]
- Noubakhti, Hasan ibn Musa, (1936), *Firaq al-Shia*, Najaf: edited by Muhammad Sadiq Al-Bahr al-Ulum. [In Persian]
- Qazi Nu'man, Nu'man ibn Muhammad, (nd). *Sharh al-Akhbar fi Fada'il al-A'imma al-Abrar*, edited by Sayyid Muhammad Husayni Jalali, Qom: Jamia al-Mudarrisin. [In Persian]
- Qazi Nu'man, Nu'man ibn Muhammad, (1963), *Da'a'im al-Islam*, edited by Asef ibn Ali Asghar Fayzi, Cairo. [In Arabic]
- Shahristani, Muhammad ibn Abdulkarim, (1994), *Al-Milal wa al-Nihal*, edited by Muhammad Fathallah Badran, Cairo: Maktabat al-Majallab al-Masriyah. [In Arabic]
- Saduq, Muhammad ibn Ali ibn Babawayh, (1984), *Man La Yahduruhu al-Faqih, Research: Ali Akbar Ghafari*, Qom: Jamia al-Mudarrisin. [In Persian]
- Saduq, Muhammad ibn Ali ibn Babawayh, (1984), *Uyun Akhbar al-Riza, edited by Husayn Alami*, Beirut: Al-Alami Institute for Publications. [In Arabic]
- Safari Foroshani, Nematollah; Touhidi Nia, Rouhollah, (2014), Intellectual and Cultural Interactions between the Zaydiyyah and Imamiyyah in the Era of Al-Sadiqin (PBUH), *Journal: History and Islamic Civilization*, Vol. 10, No. 20, pp. 19-47. [In Persian]

Tusi, Muhammad ibn Hasan, (1984), *Ikhtiyar Ma'rifat al-Rijal*, edited by Sayyid Mahdi Rajai, Qom: Al-Bayt Institute. [In Persian]  
Zahabi, Muhammad Husayn, (1976), *Al-Tafsir wa al-Mufasssirun*, Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
رتال جامع علوم انسانی

**استناد به این مقاله:** خاکپور، حسین، خانی، عاطفه، زینی ملک آباد، هادی. (۱۴۰۳). تحلیل رویکرد ارتباطات امام باقر (علیه السلام) با سران فرقه غلات (با الگوگیری از روش تحلیل گفتمان روایی پدام (PDAM). پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۵ (۱)، ۲۹۵-۳۲۴. DOI: 10.22054/jst.2024.78337.1155



Bnmu Journ of Rererr cr nn Shi' Comprvvv Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.